

1.1 Viikingid!

MATTHIAS TOPLAK

Viikingiajaks loetakse üldiselt 8.–11. sajandit Põhja-Euroopas – see on Skandinaavia ekspansiooni ajastu, mil Põhjala piraadid tungisid Euroopasse nagu looduskatastroof, rüüstasid kloostreid, linnu ja kauplemiskohti ning rajasid kaubandusvõrgustiku, mis ulatus peaaegu üle terve toona teada olnud maailma. Viikingite röövkäikudega kaasnenud ohjeldamatu vägivald, häving ja meeletu hirm paganlike barbarite ees oli tohutu. Viikingeid peeti jumala nuhtluseks, jumalikuks karistuseks patustele, ja nii mõnigi munk palvetas õhtuti selle eest, et tema klooster jääks Põhjala meeste rünnakuist puutumata. Just nimelt eraldiseisvad ja kindlustamata, ent varakad kloostrid olid viikingite röövkäikude peamine sihtmärk. Kuna sealsetel asukatel polnud lubatud relvi kanda, olid kloostrid kaitsetud. Küll aga leidis neis väärtuslikke liturgilisi esemeid: missakarikad, küünlajalad, kullast ja hõbedast monstrantsid, siidiga ömmeldud rüüd ja käsikirjad, mille kaasi kaunistasid vääriskivid. On täiesti loogiline, et just kloostritest said viikingitele ühed eelistatumad sihtmärgid. Ometi olid just kristlikud mungad need, kes varakeskaegses ühiskonnas talletasid kloostrite skriptooriumides kroonikatesse ja annaalidesse toonaseid sündmusi. Nii kujutavadki ajaloolised allikad viikingeid otsekui läbi kõverpeegli. Munkade loodud kuvand religioosest kokkupõrkest on säilinud

tänaseni – ettekujutus paganlikest viikingitest, kes ristiusku ei tunnistanud, rüüstasid kloostreid ja tapsid munki. Religioosest konfliktist palju tähtsam oli viikingitele aga hoopiski võimalus saada kerge vaevaga suur saak. Sellele viitavad kallaletungid Reini, Maasi ja Moseli ääres asuvatele suurlinnadele, nagu Köln ja Trier, või ainuüksi aastail 834–836 Dorestadi kauplemisskohtadesse Reini jõe suudmes tänases Hollandis tehtud rüüsteretked.

Kõigele lisaks peegeldavad ajaloolised allikad ainult üht osa sellest mitmekülgsest kultuurist – tegurit, mis domineerib meie tajudes tänaseni ja mille järgi ei ole endale nime saanud üksnes terve ajastu – viikingiaeg –, vaid ka varakeskaegse Skandinaavia elanikud.

Viiking – mida see tähendab?

Kuigi mõiste „viikingiaeg“ on üsna sobiv ja tabav tähistama üht ajalooperioodi, mil toimus Skandinaavia rahvaste massiline ekspansioon, on nimetus „viikingid“ ise nii eksitav kui ka probleemne. Selle mõiste päritolu ja algne tähendus on ikka lahtine.

Sõna päritolu kohta eksisteerib mitu teooriat. Kõige suurema tõenäosusega on vanapõhjalakeelne sõna *víkingr* tuletatud nimest *Viken* („laht“), mis on Oslo fjordi ajalooline nimetus tolleaegses Norras. Seega võis viiking tähistada esialgu inimest, kelle elukoht asus Oslo fjordi piirkonnas. Veidi üldisem, kuid põhimõtteliselt siiski sarnane on tuletus vanapõhjala sõnast *vík* ehk „laht“. See sõna võib viidata fjordidest ja lahtedest läbi põimunud Norra ja Rootsi rannikule – viikingid kui lahekalda elanikud. Kahele eelmisele eksisteerib vastukaaluks ka kolmas, tänapäeva teadusmaailmas kõige kaheldavam väärtusega teooria, mille kohaselt *víkingr* tuleneb ladinakeelse sõna *vicus* („sadam“, „kauplemisskoht“) germaanipärasest kirja-pildist *wic*, mida võib kohata sõnalõpuna anglosaksi turgude kohanimesedes, nagu Eoforwic (Yorvik,

1.3 Lihast ja luust viikingid

CAROLINE ARCINI

Saagades ülistatud viikingite taga peituvate inimeste kirjeldamine pole lihtne ülesanne. Paljud viikingeid puudutavad lood kirjeldavad sellest rahvast ainult väikest osa, keskendudes pigem neile, kel oli mingisugusel põhjusel ühiskonnas eriline positsioon, palju harvemini aga rahvale tervikuna. Skelettide teaduslik analüüs võimaldab siiski heita pilgu ka rahvale laiemalt. Milline oli viikingiaegne elu Põhjas? Erines see kuidagi ajaloo teistest perioodidest? Viikingiaega peetakse tihti ülimalt vägivaldseks, aga kas inimluustikud kinnitavad seda? Kas viikingite luud on tihedasti täis võitlusest saadud ja ära paranenud haavu? Kas karm ja külm sotsiaalne kliima valitses ka inimlikus vaates või kanti vanurite, haigete ja nõrkade eest ehk hoopiski hoolt?

Mobiilne ühiskond

Inimkonna ajaloos on alati olnud ja suure tõenäosusega jääbki alati olema neid, kes mitmesugustel põhjustel hülgevad oma kogukonna ning otsustavad minna õnne otsima mujale. Selle põhjus võib olla puhas uudishimu, seiklusjahu või võimalus tõusta jõukamale järjele, aga ka madal elustandard sünnipaigas. Kirjalikud allikad ja arheoloogilised leiud tõendavad, et Põhjala rahvas võttis viikingiajal ette hea hulga pikemaid reise. Osa neist naasis, teised surid kaugel kodust ja kolmandad asusid võõrale maale elama. Teisalt leidis ka võõraid, kes mõneks ajaks Põhjalasse rändasid, näiteks kaupmehed ja misjonärid. Vaenulikud kontaktid viikingite ja teiste rahvaste vahel võisid muidugi lõppeda ka sellega, et inimesi vangistati ning viidi Põhjalasse vastu nende tahtmist.

Üritada tabada jälgi inimestest, kes jätsid oma kodumaa maha ega tulnud iial tagasi, on sama hea, kui otsida heinakuhjast nõela. Siiski on teatud määral võimalik panna kokku pilt migratsiooni Põhjalasse ja Põhjala eri piirkondade vahel. Viimase 20 aasta jooksul välja arendatud meetodid võimaldavad uurida geograafilist mobiilsust ja saada teavet ümberkolinute kodukandi kohta. Üks selline meetod on skeleti strontsiumisisalduse analüüs. Strontsium on maapinnas laialdaselt levinud keemiline element, millel on mitu aatomitüüpi (isotoopi). Kõik maailma elusolendid omastavad põhjavee kaudu muu hulgas ka strontsiumi. Igas maailma piirkonnas on erinev kivimite koostis ja sestap ka selle eriomane strontsiumi isotoopide suhe, nagu signatuur. Inimorganismis ladestub see signatuur lupja sisaldavatesse kehaosadesse: skeletti, hammastesse ja mõningal määral ka juustesse ja küüntesse. Ühele piirkonnale omane strontsiumisignatuur määratakse kindlaks loomade, vee ja taimede abil. Seda väärtust inimskeleti hambaleidudega võrreldes on paljudel juhtudel võimalik öelda, kas see inimene oli seal piirkonnas sündinud või oli ta kolinud sinna hiljem.

Rootsi suurematel viikingiajal tekkinud kalmeväljadel tehtud mõõtmistulemused näitavad sealse elanikkonna üpriski suurt mobiilsust, kusjuures osa skelette on pärit ka väljastpoolt Skandinaaviat. Tähelepanuväärne on ka avastus, et ühest ja samast paigast on leitud mitmest geograafilisest piirkonnast pärit inimeste skelette. Loomulikult ei olnud kõigi alaline kodu olnud seal, kuhu nad maeti. Mõned neist olid reisil olles surnud külalised. Teised piirkonnale ebatüüpilise strontsiumisignatuuriga inimesed olid aga maetud kohalikes rõivastes, millest saab järeldada, et nemad olid edukalt kogukonda lõimunud ning neid oli omaks võetud.

Kas ühiskond oli jõhker?

Sageli armastatakse viikingeid kujutada halastamatutena. Kas see ikka vastab tõele? Nad olevat jätnud oma vastsündinud metsa surema. Kust me küll teame, et niimoodi tõepoolest talitati, ja kui, siis mil määral? Meie teadmine tuleneb peamiselt lapse sel viisil hukkamise keelamisest varakristlikes seadus tekstides, mida loetakse ühtlasi tõendiks, et seda tõepoolest praktiseeriti. Viikingiaegsed skeletileiud seevastu tõestavad, et nii vastsündinuid kui ka looteid maeti mõnikord koos rikkalike hauapanustega (pilt 6). Kuna osa kalmevälju viitab päris suurele laste suremusele, polnud viikingitel mingitki põhjust oma vastsündinuid hukata. See ei tähenda muidugi seda, et tollal nagu tänapäevalgi ei võinud eksisteerida üksikuid lapsevanemaid, kes talitasid võib-olla ehk mõne psüühilise häire tõttu tõepoolest nõnda.

Sageli ollakse arvamusel, et viikingiajal ei elanud inimesed kuigi vanaks. Puhas müüt! Kuigi oli neid, kes surid noorelt, jõudsid paljud teised seevastu kõrgesse ikka (pilt 7). Elati lausa nii vanaks, et eakamad kannatasid tüüpiliste vanusest tingitud tervisehädade käes, nagu kroonilised degeneratiivsed liigesehaigused, või luude hõrenemisest tingitud murrud, näiteks õlavarre- või vaagnaluumurrud, mis on eelkõige omased just eakamate hapramatele luudele.

Seda, et viikingid hoolitsesid oma kogukonna nooremate ja vanemate liikmete, haigete ja vigaste eest, tõendavad Rootsisis kahelt kalmeväljalt leitud kolme kääbuskasvu inimese skeletid. Kõik kolm olid sündinud haigena. Kahel juhul oli tegu spondüloepifüseaalse düsplaasiaga. See on luude kasvu mõjutav pärilik haigus, mis põhjustab väikest kehakasvu, väärarengut ning selgroo ja liigeste moondumist. Kahjustada võivad saada ka kopsud, silmad ja hambad, harvemini kuulmine. Spondüloepifüseaalne düsplaasia on pärilik autosoomne retsessiivne haigus; kui see on ühel vanemaist, tabab see ka 50 protsenti lapsi. Tähelepanuväärselt on kaks kääbus-

kasvulist maetud samale kalmeväljale, mis tähendab, et nad olid tõenäoliselt omavahel suguluses. Teisele kalmeväljale maetud kolmanda kääbuskasvulise haigus on samuti kaasasündinud, ent tema düsplaasia vorm erineb kahest eelmisest. Vanemad ja sugulased või sõbrad pidid haiguse tunnuseid märkama juba vastsündinutel. Kahtlemata vajasid need kolm kääbuskasvu vastsündinut palju rohkem hoolt kui teised imikud, kuid nad otsustati sellegipoolest ellu jätta. Deformeerunud liigeste tõttu olid nad täiskasvanueas puudega, ometi elasid 50–60aastaseks – kauem kui paljud teised.



Kääbuskasvu inimese skelett Tierpi kalmeväljal.

Teistest pikemad

Milline oli viikingite üldine tervislik seisund? Pikemat aega peetakse kehapikkust elamistingimuste indikaatoriks. Üks tolle aja araabia kroonik võrdles viikingeid palmidega. Kui pikad täpselt olid Skandinaavia inimesed? Seitsmelt kalmeväljalt pärit 595 täiskasvanule tehtud uuring andis naiste keskmiseks kehapikkuseks 160 sentimeetrit ja meeste puhul 172 sentimeetrit. See jääb paari sentimeetriga alla keskmisele kehapikkusele 400–500 aastat varem, ent on rohkem kui näiteks 1850. aastate tööstusrevolutsiooni ajal. Kuna need on siiski pelgalt keskmised näitajad, olid paljud inimesed muidugi ka omajagu pikemad; mõne pikkus küündis kogunisti 193 sentimeetrini.



Kääbuskasvu inimeste käed-jalad olid tavapärasest tunduvalt lühemad ning nende puusaliigesed moondunud.